

(مقاله پژوهشی)

تبیین راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی جمهوری اسلامی ایران؛ با تاکید بر آموزش دریایی

فضل الله نوذری^۱، فریبرز قادرپناه^۲، احسان نصیری^۳

چکیده

افزایش اهمیت قدرت دریایی در سال‌های اخیر از یک سو و مزیت‌های ژئوپلیتیکی اقتصادی، امنیتی، سیاسی، دسترسی، ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی، گردشگری، دفاعی و بازدارندگی سواحل مکران از سوی دیگر، ظرفیت و توانمندی‌های ویژه و بالقوه‌ای برای ایران عزیزمان فراهم کرده است. با این وجود شناسایی و بالفعل نمودن این ظرفیت‌ها، مطالعات عمیق، دقیق و تخصصی را می‌طلبد. در همین راستا این پژوهش با هدف تبیین راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تاکید بر راهبردهای آموزش علوم دریایی انجام گردید. تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی - توسعه‌ای و از منظر نوع و روش جمع‌آوری داده‌ها از نوع تحقیقات آمیخته می‌باشد. در بخش کیفی تحقیق علاوه اسناد، مدارک و مقالات از ابزار مصاحبه و در بخش کمی از پرسشنامه محقق ساخته برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد. نتایج حاکی از آن است که عوامل و مولفه‌های موثر بر بازدارندگی دفاعی ایران در شش طبقه عوامل طبیعی، انسانی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، سیاست بین‌الملل و نظامی قرار می‌گیرد. یافته‌ها همچنین نشان داد ۱۳ راهبرد در ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی ج.ا.ایران اهمیت ویژه‌ای دارد که از این بین، راهبرد قدرت ناوگان نظامی (حرکت به سوی نیروی دریایی اقیانوسی) در رتبه اول قرار دارد. نتایج تکمیلی نشان داد دو راهبرد از ۱۳ راهبرد تبیین شده، مربوط به گسترش آموزش و پژوهش دریایی می‌باشد.

واژگان کلیدی: راهبرد، بازدارندگی دفاعی، سواحل مکران، مزیت ژئوپلیتیکی، آموزش دریایی.

تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۰۳/۰۹

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۹/۰۸/۲۴

^۱ استادیار علوم دفاعی راهبردی و عضو هیئت علمی دانشگاه جامع امام حسین(ع) (نوسینده مسئول: e.nasiri53@gmail.com).

^۲ استادیار مدیریت استراتژیک و عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۳ دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

موقعیت و ویژگی‌های جغرافیایی، یکی از مهمترین شاخص‌های قدرت بخشی و بازدارندگی دفاعی می‌باشد. از این جهت است که در طول تاریخ همواره قدرت‌های جهانی و علی‌الخصوص دشمنان ایران تمرکز و توجه خاصی به سواحل جنوبی شرقی ایران، که در محدوده دریای مکران و کرانه‌های آن واقع شده، داشته و حذف منابع و منافع این منطقه و یا جلوگیری از بهره‌برداری ایران از منابع و منافع آن، به عنوان یک راهکار راهبردی جهت مقابله احتمالی با ایران مطرح بوده است (خانزادی، ۱۳۹۴: ۶۱). سواحل مکران در جنوب خاوری ایران، به دلیل قابلیت‌ها و ویژگی‌های بالقوه ژئوپلیتیکی، یکی از موقعیت‌های راهبردی کشور محسوب می‌شود. دسترسی به منابع غنی انرژی، تسلط بر مهمترین مسیر انتقال انرژی و کالا در سطح جهان، فراهم نمودن دسترسی کشورهای محصور در خشکی در آسیای مرکزی به آب‌های آزاد، بخشی از این قابلیت‌ها است که مفهوم بازدارندگی دفاعی در کشور را، به این منطقه گره زده است. با این حال و با وجود تمام قابلیت‌ها و استعدادها ذاتی در این منطقه در حوزه بازدارندگی دفاعی، جمهوری اسلامی ایران نتوانسته است در بهره‌برداری از این موهبت الهی به سطح مطلوبی برسد، هرچند که طراحان و سیاست‌گذاران نظام جمهوری اسلامی ایران با تدوین چشم‌انداز ۲۰ساله، آینده‌ای روشن را در افق ۱۴۰۴ به تصویر کشیده و دستیابی به جایگاه قدرت اول در منطقه آسیای جنوب غربی را هدف دورنمای خود قرار داده‌اند، تبیین راهبردها و الزامات پیاده‌سازی آن با توجه به نقش این سواحل در توان بازدارندگی دفاعی کشور، می‌تواند به این مهم کمک شایانی نماید (افشار سیستانی، ۱۳۹۶: ۵۰-۴۹). از این رو بوده است که حتی فرماندهی معظم کل قوا نیز بارها در سخنرانی‌هایشان اشاره داشتند که، کشور از ظرفیت‌های موجود در منطقه مورد بحث غافل بوده است و باید به سرعت سیاست‌ها و راهبردهای مرتبط با آن را در مسیر و جهت خود قرار دهد، به طوری که حداکثر بهره و استفاده از این منطقه و قابلیت‌های موجود در آن، عاید کشور شود.

در دنیای امروز، که ارتباطات کشورهای مختلف، اعم از کشورهای قدرتمند، غنی، پیشرفته، در حال توسعه و ... بر اساس منافعشان می‌باشد و بارها هم نشان داده‌اند که برای دستیابی به منافع بیشتر، دست به هر کاری می‌زنند، اهمیت و ضرورت تبیین راهبرد دفاعی - امنیتی و همچنین ارتقا بازدارندگی دفاعی کشور به حد مطلوب و ایده‌آل، بیش از پیش احساس می‌شود (نوذری، ۱۳۹۱).

بازدارندگی با مسئله بقای جوامع انسانی گره خورده است. این مفهوم، به دلیل برخورداری از بسترها و ارتباطات کاربردی متنوع مانند جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و روابط بین‌الملل، همپای با تحولات شکل گرفته و در تعامل با شرایط مختلف زمانی، در آن حوزه‌ها توسعه یافته است. برای مثال، آنچه امروز در قالب جنگ پیش‌دستانه برای بازداشتن یک تهدید مطرح می‌شود، به نظر می‌رسد ترکیبی از راهبردهای آفندی و پدافندی در رهنامه بازدارندگی باشد (بصیری و عباسی ردانی، ۱۳۸۱: ۲۴۵). در یک تعریف، بازدارندگی عبارت است از؛ تأمین توانمندی‌های لازم در کشور بازدارنده با این هدف که کشور مزبور بتواند به‌منظور متقاعد ساختن طرف مقابل با مجبور کردن آن به چشم‌پوشی از رفتاری معین یا وادار نمودن دشمن به صرف‌نظر از اهدافی که تعقیب می‌کند، تصمیم‌های لازم را اتخاذ نماید. بازدارندگی به معنای به‌کارگیری و استفاده از نیروهای مسلح نیست، بلکه به معنای عدم استفاده از نیروی نظامی است؛ طرف‌های یک منازعه با بررسی بسیار دقیق، دستاوردها و خسارت‌های ناشی از جنگ را ارزیابی می‌نمایند و چنانچه برای آن‌ها ثابت شود که خسارت‌های حاصل از یک جنگ بسیار بیشتر از دستاوردهای مثبت آن است، به‌طور قطع از توسل به جنگ خودداری خواهند کرد. بنابراین بازدارندگی یک راهبرد جنگ نیست بلکه به عقیده بسیاری از صاحب‌نظران، نوعی راهبرد برای حفظ وضع موجود و در نهایت دستیابی به صلح و استقرار آن است (اقبال، ۱۳۸۲: ۹۰). در تعریفی دیگر، بازدارندگی نوع خاصی از رابطه سیاسی بین واحدهای درگیر در کنش متقابل با یکدیگر بیان شده است که در آن یکی از واحدها سعی در نفوذ بر دیگری دارد، تا از این طریق مانع شکل‌گیری رفتارهای نامطلوب او شود. این موضوع از طریق تهدید یا تحریم طرف مقابل از منافع، اعمال می‌شود (کریمی پور، ۱۳۹۱: ۱۴).

باید اذعان نمود که در حال حاضر هسته مرکزی بحران‌های حاصل از رقابت‌ها و تنش‌ها به دلایل مختلف، بر روی فضای جغرافیایی مشخصی موصوف به جنوب غرب آسیا تمرکز یافته است که بخشی از هارتلند جدید جهانی پس از جنگ سرد را تشکیل می‌دهد. در این منطقه پدیده‌ها، عوارض و فضاهای جغرافیایی ارزشمندی چون خلیج فارس، تنگه هرمز، اقیانوس هند،

تنگه‌های راهبردی، مسیرها و گذرگاه‌های دریانوردی بین‌المللی و غیره قرار گرفته‌است که اهمیت فوق‌استراتژیک یافته و به صحنه رقابت بازیگران قدرت جهانی، منطقه‌ای و محلی تبدیل شده است (حافظ نیا، ۱۳۹۸: ۲۵).

به عقیده بسیاری از متخصصان و صاحب‌نظران، شواهد تاریخی و مشاهدات کنونی در سطح بین‌الملل، سواحل جنوب شرقی ایران، یکی از مهمترین مناطق راهبردی و موثر بر سرنوشت جهان است که مطلوب بازیگران اصلی قدرت جهانی و منطقه‌ای می‌باشد؛ بنابراین از اعتبار ژئوپلیتیکی بالایی برخوردار بوده و به همین دلیل همیشه مد نظر قدرت‌های بین‌المللی بوده‌است (خانزادی، ۱۳۹۴: ۶۱). با توجه به اهمیت قابل توجه حوزه مورد بحث، چگونه می‌توان از این منطقه و پتانسیل‌ها و قابلیت‌های آن در راستای ارتقا بازدارندگی دفاعی کشور استفاده کرد؟ آیا نباید نسبت به تبیین راهبردهایی در راستای ارتقا نقش این منطقه در ایجاد بازدارندگی دفاعی کشور اقدام کرد؟ آیا نمی‌توان بر اساس این راهبردها، از پتانسیل روز افزون این سواحل به‌طور بهینه و در جهت پیشرفت کشور در ابعاد اقتصادی، نظامی، اجتماعی، سیاسی، بین‌المللی و ... استفاده کرد؟ آیا تبیین و اجرایی نمودن راهبردهای آموزشی مرتبط با فرهنگ و تکنولوژی دریایی نمی‌تواند در این زمینه کارگشا باشد؟ آیا غفلت از این سواحل، امکان سوء استفاده به کشورهای بیگانه و همچنین فرصت‌سوزی برای کشور را فراهم نخواهد نمود؟ آیا شناخت قوت‌ها و ضعف‌های کشور در منطقه مورد بحث نمی‌تواند گامی مؤثر در راستای ارتقا بازدارندگی دفاعی کشور بردارد؟ پاسخ مناسب به سوالات اخیر، می‌تواند نیروی محرکه کشور برای استفاده هرچه بیشتر و بهتر از سواحل مکران در حوزه بازدارندگی دفاعی باشد.

سواحل مکران در صورت فعال‌سازی ظرفیت‌های ویژه و منحصر بفرد خود، می‌تواند جایگاه و نقش مهمی را در نظام بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران ایفا نماید. اگرچه تا کنون در این خصوص اقداماتی محدود و ناکافی انجام شده‌است، لیکن اقدامات صورت گرفته مبتنی بر یک کار علمی و الگویی آینده‌نگر که بر پژوهش عمیق تکیه داشته باشد، نبوده، و پژوهشی که منجر به تبیین راهبردهای مناسب شود، تاکنون انجام نشده است.

با توجه به استمرار وضعیت موجود، فقدان راهبردهایی جهت ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور دغدغه محققان در پژوهش حاضر می‌باشد. در همین راستا این پژوهش سعی دارد تا با تعیین عوامل و مولفه‌های تاثیرگذار بر بازدارندگی دفاعی کشور، راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور را تبیین نماید. همچنین بررسی جایگاه و نقش آموزش علوم دریایی در بین راهبردهای استخراجی هدف دیگری است که در این پژوهش دنبال می‌شود. بنابراین مساله اصلی در این تحقیق مبتنی بر تعیین عوامل و مولفه‌های تاثیرگذار بر بازدارندگی دفاعی کشور و تبیین راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی ج.ا.ایران می‌باشد.

نتایج این تحقیق از لحاظ اهمیت موجب تبیین راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور خواهد شد که می‌تواند الگوی مناسبی در جهت ارتقا بازدارندگی دفاعی در ابعاد مختلف ایجاد نماید و از طرفی موجب جلوگیری از هدر رفت منابع و اقدامات موازی و تکراری در توسعه سواحل مکران می‌شود. از طرفی با احصاء و تبیین راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور می‌توان گام مؤثری در راستای تحقق مطالبات مقام معظم رهبری در توسعه سواحل مکران برداشت. به طور خاص تبیین راهبردهای مرتبط با آموزش علوم دریایی می‌تواند در تدوین متون و منابع آموزشی سازمان‌های دریایی مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

همچنین از لحاظ ضرورت تحقیق، در صورت نپرداختن به این پژوهش و عدم توجه به تبیین راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور موجب عدم آشنایی کامل تصمیم‌گیران در حوزه ی راهبردی و دفاعی و عدم درک صحیح آنان از مقدمات محیطی و راهبردی مرتبط با آن می‌شود. از طرفی با در نظر نگرفتن نقش سواحل مکران و راهبردهای مرتبط با تقویت بازدارندگی دفاعی کشور، زمینه اتخاذ تصمیم‌های نادرست و کوتاه مدت و در نتیجه ائتلاف منابع و از دست رفتن فرصت‌ها فراهم می‌شود.

متغیرهای پژوهش حاضر مشتمل بر، بازدارندگی دفاعی ج.ا.ایران به عنوان متغیر وابسته و راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور به عنوان متغیر مستقل می‌باشد. همچنین با توجه به ماهیت و تخصصی بودن این پژوهش و ضرورت انجام مطالعه اکتشافی، تحقیق حاضر فاقد فرضیه بوده و روند پژوهش تاکید بر مساله محور بودن تحقیق می‌باشد.

سوال‌های تحقیق

- با توجه به مساله محوری تحقیق، سوال‌های این پژوهش به شرح زیر می‌باشد:
- ۱- عوامل و مولفه‌های تاثیرگذار بر بازدارندگی دفاعی کشور کدامند؟
  - ۲- با توجه به عوامل تاثیرگذار بر بازدارندگی دفاعی کشور، راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور کدامند؟
  - ۳- جایگاه آموزش علوم دریایی در بین راهبردهای تبیین شده چگونه است؟
  - ۴- ترتیب اولویت هریک از راهبردهای احصاء شده چگونه است؟

مبانی نظری

پیشینه تحقیق

اهمیت سواحل مکران همواره به عنوان دغدغه محققان مطرح بوده است. بعنوان مثال، خانزادی (۱۳۹۴) در رساله خود با عنوان طراحی الگوی راهبردی پیشرفت سواحل مکران با لحاظ تأمین زیرساخت‌های ضروری نداجا با تأکید بر نقش آن در جنگ آینده به این نتیجه دست یافت که شرایط کنونی پیشرفت در سواحل مکران در پنج بعد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، دفاعی-امنیتی و سیاسی می‌باشد. همچنین پیشرفت مکران در ارتباطی تنگاتنگ با شکل گرفتن چرخه‌های قابلیت ساز مولد قدرت دریایی می‌باشد که ضرورت احیاء تمدن دریایی و توسعه سواحل و شهرهای ساحلی بیش از پیش احساس می‌شود. در پایان نیز الگویی برای توسعه سواحل مکران ارائه شده است.

در پژوهشی دیگر، نودری (۱۳۹۱) در رساله خود به تبیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی-امنیتی ج.ا.ایران پرداخته است. عوامل مؤثر ژئوپلیتیکی مرتبط با مسائل دفاعی-امنیتی حوزه دریای عمان (در ابعاد شش‌گانه طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی داخلی، سیاسی بین‌المللی و نظامی-امنیتی) که در انتخاب و تدوین راهبرد دفاعی-امنیتی کشور در این حوزه مؤثر می‌باشند، در قالب ۳۰ عامل ژئوپلیتیکی در محیط داخلی و ۲۴ عامل ژئوپلیتیکی در محیط خارجی برحسب وزن و اولویت میانگین آن‌ها تعیین گردید. همچنین، در ارتباط با نقش و میزان تأثیر این عوامل بر انتخاب و تدوین راهبرد دفاعی-امنیتی ج.ا.ایران، نقش‌ها و کارکردهای مختلف چهارگانه عوامل ژئوپلیتیکی حوزه دریای عمان و میزان تأثیر متفاوت هر یک از آن‌ها در انتخاب و تدوین راهبرد دفاعی-امنیتی کشور در این حوزه مشتمل بر ۱۵ عامل ژئوپلیتیکی در نقش قوت، ۱۵ عامل ژئوپلیتیکی در نقش ضعف، ۵ عامل ژئوپلیتیکی در نقش فرصت و ۱۹ عامل ژئوپلیتیکی در نقش تهدید تعیین و تبیین گردیدند.

نصیری (۱۳۸۷) نیز در پژوهش خود به تدوین استراتژی توسعه پایدار در محور شرق با تأکید بر جایگاه چابهار از منظر امنیت ملی به این نتیجه رسید که کریدورها، خطوط لوله و ... افزون بر تمام آثار، موقعیت سرزمینی کشور را تقویت کرده و به صورت طبیعی چون ریسمان‌های پولادین تمامیت ارضی را حفاظت خواهند کرد. به بیان دیگر تضمین امنیت از طریق توسعه، جایگزین تأمین امنیت از طریق سلاح می‌شود. راهبرد اصلی پژوهش شکل‌دهی به تعامل مؤثر توسعه منطقه‌ای، ملی و جهانی با بهره‌گیری از موقعیت استراتژیک کشور و به‌ویژه محور شرق با تأکید بر جایگاه چابهار، برای تصاحب نقش محوری در مبادلات ترانزیتی آسیای مرکزی و افغانستان به‌منظور تشکیل سرمایه‌های لازم برای تحقق پایداری توسعه و امنیت در منطقه و در سطح ملی بوده است.

با تأکید بر نقش بازدارندگی، کریمی (۱۳۹۱) به تبیین الگوی بازدارندگی همه‌جانبه دفاعی ج.ا.ایران در مقابل تهدید ناهمترازپرداخته است. نتایج حاکی از آن بودند که بازدارندگی همه‌جانبه دفاعی ج.ا.ایران در مقابل تهدید ناهمتراز، فرآیندی متشکل از مؤلفه‌های توان مدیریتی سطوح راهبردی و نخبگان، توان بسیج مردمی، توان نظامی بومی و عمق راهبردی با تکیه بر ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران است که از طریق برقراری توازن وحشت و خطر، در تعاملی هم‌افزا و نظام‌یافته، اسباب ارتقای توانمندی‌ها در ابعاد نرم‌افزاری و سخت‌افزاری را به‌منظور کسب آمادگی دفاعی فراهم آورده است، به‌گونه‌ای که با تشدید نقاط

ضعف و آسیب‌پذیری‌های تهدید ناهم‌تراز، اراده عناصر رهبری و تصمیم‌گیر او را در هرگونه اقدام نظامی علیه ج.ا.ا سلب می‌نماید.

با بررسی تفاوت‌های راهبردی سواحل ایران، کریمی‌پور و محمدی (۱۳۹۱) در پژوهش خود به این نتایج رسیدند که تفاوت‌های راهبردی بسیاری در سواحل کشور (خلیج فارس، دریای خزر و سواحل مکران) از منظرهای مختلف (اقتصادی، سیاسی، نظامی، جمعیتی و...) وجود دارد. شمار تفاوت‌ها در چشم‌اندازهای همه کرانه‌های دریایی ایران، از منظر اقلیم، خاک، مخاطرات طبیعی، میزان دسترسی به آب شیرین، میزان توسعه از دیدگاه کیفیت شرایط و توسعه انسانی، تولید ناخالص ملی شهروندان و به‌طور کلی نقش‌های انسانی، ژئواکونومیک، ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیک، به دست کم ۱۰۴ مورد می‌رسد و در نهایت وضعیت هر سه کرانه (ساحل) را بیان می‌نماید.

نجات و همکاران (۱۳۹۵) نیز در پژوهشی با در نظر گرفتن الگوی امنیتی بازدارندگی در تنگه هرمز و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران ضمن بررسی محیط ملی و همچنین ویژگی‌های راهبردی تنگه هرمز و همچنین انواع الگوهای بازدارندگی دریافتند که با توجه به هدف اصلی بازدارندگی که منصرف ساختن دشمن از حمله احتمالی است، و همچنین با توجه به انواع وضعیت‌های استراتژیک، کشورها در سیستم بازدارندگی خود از استراتژی‌های مختلف بهره می‌برند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: استراتژی تهاجمی و استراتژی تدافعی.

مفهوم شناسی

راهبرد

کلمه راهبرد معادل لاتین واژه استراتژی^۱ است. تعاریف راهبرد در مفاهیم مدیریتی متنوع ولی عناصر کلیدی آن ثابت است: اول شناسایی توانایی‌ها و ضعف‌های خود و رقیب (دشمن) و دوم کسب مزیت رقابتی پایدار (وجه تمایز و برتری). بدیهی است پیدایش علوم و فنون مختلف در پی رفع یکی از نیازهای بشری بوده است. به عنوان مثال علم اقتصاد به علت کمبود منابع پدید آمد و به چگونگی توزیع و تخصیص منابع محدود برای نیازهای نامحدود بشر می‌پردازد. راهبرد نیز ابتدا در فضای رقابتی نظامی بروز پیدا کرد و با انقلاب صنعتی و رشد فضای رقابتی و سازمان‌های بین‌المللی و چند ملیتی، این علم به حوزه علوم مدیریتی و صنعتی نیز وارد شد. بنابراین طرح مباحث راهبردی در محیط انحصاری، بسته و عدم رقابت بی معنا و عبث است. در یک تعریف، راهبرد روش و راهی است که ما را به هدفمان نزدیک می‌کند که باید برای آن تصمیم‌گیری شود و سپس انجام گیرد. یک راهبرد ممکن است درست یا غلط باشد (پارساییان، ۱۳۸۴).

بازدارندگی

بازدارندگی حالتی است که از اقدامات خصمانه دشمن جلوگیری می‌کند، در واقع هدف عالی بازدارندگی بازداشتن کشورها از جنگ و درگیری است. بازدارندگی در راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در دو بعد نرم و سخت مدنظر می‌باشد که این مبین بازدارندگی همه جانبه است. (اسکندری، ۱۳۹۷).

بازدارندگی دفاعی

مجموعه تدابیر و اقدامات راهبردی (و یا تاکتیکی) و توانمندی‌های دفاعی که موجب رعب و ترس دشمن می‌شود و او را از شروع جنگ، توسعه‌ی میدان نبرد و ارتقا سطح جنگ بازدارد (معاونت طرح و برنامه ستاد کل ن.م، نامه شماره ۱۳۲۱/۱۴/ط مورخه ۸۶/۹/۱۰).

^۱. Strategy

سواحل مکران

سواحل مکران در جنوب شرقی کشور از شمال به سراوان، از جنوب به دریای عمان، از مشرق به کلات و از مغرب به بشاگرد محدود و قسمت مهم آن نیز در ساحل دریای عمان واقع شده است (دلیری، ۱۳۹۱: ۱). دریای مکران به همراه دریای عدن، دریای سرخ، دریای عربستان و خلیج فارس از جمله دریاهای مشتق از اقیانوس هند، در جنوب غرب شبه‌قاره‌ی عربستان-درجایی که نقطه‌ی پایانی قاره‌ی آسیا محسوب می‌شود، قرار دارند که اطراف فلات ایران و شبه‌جزیره عربستان را فراگرفته‌اند (افشار سیستانی، ۱۳۹۶: ۴۹).

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، نیاز کشورهای محصور در خشکی شمال شرقی ایران به دسترسی به آب‌های آزاد بیشتر احساس شد. قابلیت‌های منطقه جنوب شرقی ایران و قرار گرفتن آن در مسیر دسترسی شمال - جنوب و نیاز مبرم این کشورها به دسترسی به آب‌های آزاد، سواحل دریای عمان پیامدهای راهبردی زیادی را برای ایران به ارمغان آورده است. برخی از این پیامدها عبارتند از: تولید درآمد، اشتغال، توسعه مسیر نواحی توسعه نیافته شرق کشور، ابزار ایجاد موازنه ژئوپلیتیکی با ایجاد انفعال در رفتار همسایگان و برخی از کشورهای منطقه به دلیل بهره‌مندی از مزایای این منطقه و ..... بنابراین روشن است که سواحل جنوب شرقی ایران و از جمله سواحل مکران، دارای عمق راهبردی ویژه‌ای است که می‌تواند توان کشور را در برخورد با چالش‌های ژئواستراتژیک ارتقا دهد. همچنین عمق راهبردی این منطقه می‌تواند باعث حل شدن چالش‌های ژئواستراتژیک موجود بین ایران و دیگر کشورهای همجوار گردد (حافظ‌نیا و رومینا، ۱۳۸۴: ۲۰-۵). علاوه بر نقش سواحل مکران در ایجاد مزیت رقابتی برای ایران بین کشورها منطقه و حل چالش‌های ژئواستراتژیک بین ایران و کشورهای همجوار، موقعیت و ظرفیت‌های موجود در منطقه یاد شده می‌تواند امنیت پایدار را نیز برای کشور به دنبال داشته باشد. شاخص‌هایی که برای امنیت پایدار در منطقه مورد بررسی قرار گرفته‌اند شامل، توسعه اقتصادی، توسعه حمل و نقل ریلی، ایجاد منطقه آزاد، توسعه نظامی و برقراری امنیت دریایی، توسعه فرهنگی و اجتماعی، توسعه سیاسی، توسعه انسانی و ایجاد زیرساخت‌های اقتصادی و فرصت‌های شغلی می‌باشد (جهان‌تیغ و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۳-۱۱۱).

موقعیت ج.ا. ایران در منطقه مکران

ایران عضوی از مجموعه کشورهای آسیای جنوب غربی و گروه کشورهای خلیج فارس و دریای مازندران است که از نظر توپوگرافی اشرف و تسلط کامل بر جلگه‌ها، چاله‌ها و دشت‌های پیرامون خود دارد (رشید، ۱۳۸۶، ۶۲). بر اساس ماده‌ی الحاقی ۶۵ ایجاد سازمان توسعه سواحل مکران اصلاح شده به تاریخ ۱۳۹۵/۵/۲۸، سواحل مکران در محدوده شهرستان‌های میناب، سیریک، جاسک، چابهار و کنارک، تعریف شده است. به‌طور کلی، بخش ایرانی سواحل مکران، در دو استان هم‌جوار سیستان و بلوچستان و هرمزگان قرار دارد (نوذری، ۱۳۹۴: ۱۷۴). جنوب دریای مکران به اقیانوس هند و آب‌های آزاد متصل است اما از سه جهت دیگر یعنی شمال، شرق و غرب به ترتیب به کشورهای ایران و پاکستان، شبه‌جزیره دکن و شبه‌جزیره عربستان متصل بوده و به‌وسیله‌ی تنگه‌ی هرمز به خلیج فارس پیوند خورده است (جعفری، ۱۳۸۴: ۵۲۷). استان هرمزگان از شرق به غرب و در حاشیه شمالی خلیج فارس و دریای عمان و دقیقاً مسلط بر تنگه‌ی هرمز واقع شده است. استان سیستان و بلوچستان از جنوب به شمال و در حاشیه شمالی دریای عمان (سواحل مکران) و مرزهای غربی پاکستان و افغانستان واقع شده است و مسلط بر دریای عمان می‌باشد (نوذری، ۱۳۹۴: ۱۸۰).

چارچوب نظری تحقیق

با در نظر داشتن هدف تحقیق حاضر که به دنبال تبیین راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور- با توجه به عوامل تاثیرگذار بر بازدارندگی دفاعی ایران- است، مطالعات صورت گرفته منجر به شکل‌گیری چارچوب نظری تحقیق گردید. در این تحقیق، با توجه به مطالعات صورت گرفته در ارتباط با عوامل مؤثر بر تبیین راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور که عبارت‌اند از نظریه‌های ژئوپلیتیکی، روش‌های تبیین راهبرد، نظریه‌های بازدارندگی و بررسی و احصاء تحلیل محیطی، می‌توان به راهبردهایی جهت ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی ج.ا. ایران دست یافت.

صرف نظر از روش برنامه ریزی و نوع سازمان، رکن اساسی که نمی توان هیچ گاه آن را در فرآیند تبیین راهبرد نادیده گرفت، ارکان جهت ساز است، که در این تحقیق ارکان جهت ساز شامل؛ مبانی اعتقادی و ارزشی، آرمان ملی، منافع و ارزش های ملی، اهداف ملی، دکترین ملی، دکترین دفاعی، قانون اساسی ج.ا.ا، اندیشه، تدابیر و رهنمودهای دفاعی امامین انقلاب اسلامی، چشم انداز، مأموریت/ رسالت، سیاست های کلی نظام و سیاست های دفاعی و امنیتی است. هریک از این ارکان جهت ساز که همگی آن ها در طول یکدیگر هستند، در جای خود مسیر و جهت تبیین راهبردها را طبق جدول زیر مشخص می سازد (علی احمدی، ۱۳۸۲).

جدول (۱) چارچوب نظری تحقیق

گام سوم	گام دوم	گام اول
توسعه راهبردها	تعیین وضع مطلوب	تعیین وضع موجود
تبیین راهبردها انتخاب راهبردهای بهینه تبیین راهبردهای وظیفه ای	اسناد بالادستی مأموریت چشم انداز ارزش ها تحلیل شکاف تعیین اهداف راهبردی تعیین شاخص های کلیدی عملکرد	تحلیل و بررسی محیط: قوت ها ضعف ها فرصت ها تهدیدها

روش شناسی تحقیق

از آنجا که متغیرهای پژوهش به روش های کیفی و کمی شناسایی و مورد تحلیل قرار می گیرند، رویکرد اصلی پژوهش، رویکرد آمیخته است، چراکه در این پژوهش تنها به توصیف محیط و پدیده ها نمی پردازیم، بلکه پس از توصیف واقعی و عینی محیط با استفاده از ابزارهای لازم ضمن تحلیل محیط، در مورد زمینه ای خاص (ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور) تحقیق صورت گرفته است.

جامعه آماری تحقیق در بخش کیفی شامل خبرگان و صاحب نظران حوزه های ژئوپلیتیک نظامی، دفاعی، اقتصادی، انرژی، راهبردی، امنیتی، انسانی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی می باشد. با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدود بودن افراد خبره و صاحب نظر در حوزه مورد نظر، نیاز است تا جامعه تحقیق از بین خبرگان نظامی نیروهای مسلح و غیرنظامی در سطح کشور و سازمان های مرتبط که دارای تخصص و دانش مرتبط با موضوع باشند، انتخاب گردد. به دلیل دشواری ها و محدودیت های ویژه ای که در شناسایی و دسترسی به این افراد وجود دارد، فرآیند نمونه گیری با روش نمونه گیری در دسترس آغاز و سپس با روش نمونه گیری گلوله برفی ادامه یافت. در نهایت جهت گردآوری داده های کیفی، با ۸ نفر از صاحب نظران و خبرگان مرتبط با حوزه های ژئوپلیتیک، انسانی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، سیاسی (حوزه های بین الملل و داخلی) و نظامی و نیز مسائل راهبردی و برنامه ریزی های کلان دفاعی - امنیتی کشور مصاحبه انجام شد.

در بخش کمی نیز محدودیت ها و دشواری های بخش کیفی (در شناسایی و دسترسی به افراد صاحب نظر) وجود دارد. برای گردآوری داده های کمی، پرسشنامه محقق ساخته با استفاده از روش نمونه گیری در دسترس و گلوله برفی بین ۴۸ نفر از صاحب نظران دانشگاه ها و خبرگان نیروهای مسلح توزیع گردید. شرط عضویت در جامعه آماری بخش کمی تحقیق، داشتن حداقل یکی از ویژگی های جدول زیر است:

جدول (۲) ویژگی‌های جامعه آماری تحقیق در بخش کمی

ردیف	ویژگی‌های مربوطه
۱	داشتن مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد به بالا یا معادل حوزوی
۲	احراز مشاغل با جایگاه ۱۹ به بالا در سازمان‌های نظامی، دفاعی و امنیتی
۳	دارای تجربه کافی و مناسب در حوزه نظامی، دفاعی و امنیتی
۴	دارای سابقه کافی خدمت، اشتغال یا تحقیق و مطالعه در منطقه مورد بحث
۵	اشتغال در سازمان‌های خاص و ذی‌صلاح مانند شورای امنیت ملی، مجلس شورای اسلامی، مجمع تشخیص مصلحت نظام و ...
۶	اعضای هیات علمی دانشگاه‌ها با سابقه کافی تحقیقاتی در تبیین راهبرد، آمایش سرزمینی، اقتصاد و فرهنگ دریایی، برنامه‌ریزی استراتژیک

برای سنجش روایی محتوایی ابزار پرسشنامه در تحقیق حاضر، محقق با مراجعه به ۸ نفر از کارشناسان خبره در حوزه‌ی مورد مطالعه، در تخصص‌های مختلف، که در مناطق عملیاتی مکران (چابهار و جاسک) دارای سابقه خدمت بوده، محتوای پرسشنامه را مورد تأیید قرار داده است. در این تحقیق برای سنجش پایایی یا هماهنگی درونی ابزار اندازه‌گیری که خصیصه‌های مختلف را اندازه‌گیری می‌کند، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که مقدار آن ۰/۹۷ می‌باشد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

تحلیل یافته‌ها

برای تجزیه و تحلیل آمار توصیفی یافته‌های تحقیق، داده‌های جمع‌آوری شده از طریق پرسشنامه با نرم‌افزار اکسل^۱ پایش و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و از شاخص‌های آماری مثل فراوانی، درصد فراوانی و درصد تجمعی برای توصیف داده‌ها استفاده گردید. جدول ۳ نمونه آماری تحقیق را برحسب محل خدمت و نوع شغل نشان می‌دهد.

جدول (۳) فراوانی نمونه آماری بر حسب محل خدمت و نوع شغل

مجموع	مدیر عالی	مدیر خبره	کارشناسی ارشد	نوع شغل
				سازمان
۲	۱	-	۱	دانشگاه مالک اشتر
۲	-	۱	۱	دانشگاه تهران
۴	-	۱	۳	دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام)
۲۰	۳	۶	۱۱	دانشگاه عالی دفاع ملی
۶	-	۲	۴	ستاد کل نیروهای مسلح
۸	۱	۲	۵	ستاد فرماندهی کل آجا
۲	-	-	۲	مرکز آموزش عالی و مطالعات راهبردی
۱	-	-	۱	وزارت امور خارجه
۱	-	-	۱	شورای عالی امنیت ملی
۱	-	-	۱	مجمع تشخیص مصلحت نظام
۱	-	-	۱	مجلس شورای اسلامی

^۱ - Excel

به طور کلی داده‌های این تحقیق در بخش زیر مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است:

- تبیین راهبردها و اولویت‌بندی آن‌ها با توجه به این موضوع که راهبرد باید موجب تغییر از وضع موجود به وضع مطلوب شود.

تجزیه و تحلیل عوامل تاثیرگذار بر بازدارندگی دفاعی کشور

مرحله اول پژوهش حاضر درصدد تعیین عوامل و مولفه‌های تاثیرگذار بر بازدارندگی دفاعی کشور می‌باشد. برای این منظور پس از مطالعه ادبیات و پیشینه مربوط به حوزه تحقیق و همچنین مصاحبه با ۸ نفر از خبرگان، با استفاده از روش کدگذاری، مهمترین عوامل و مولفه‌های تاثیرگذار بر بازدارندگی دفاعی کشور استخراج گردید. سپس با مراجعه مجدد به ۴ نفر از خبرگان، ضمن ارزیابی روایی ابزار مصاحبه، با مشورت و همفکری، عوامل و مولفه‌های شناسایی شده در شش طبقه خلاصه گردید. این عوامل شامل عوامل طبیعی، انسانی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، سیاست بین‌الملل و نظامی می‌باشد. گام دوم پژوهش به دنبال تبیین راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور با توجه به شش مولفه استخراج شده می‌باشد.

تبیین راهبردها با فن سوات^۱

تکنیک یا ماتریس سوات ابزاری برای شناخت تهدیدها و فرصت‌های موجود در محیط خارجی یک سیستم و بازشناسی ضعف‌ها و قوت‌های آن به منظور سنجش وضعیت و تبیین راهبرد برای هدایت و کنترل آن سیستم است. ماتریس سوات امکان تبیین چهار انتخاب یا راهبرد متفاوت را فراهم می‌آورد. البته در جریان عمل برخی از راهبردها با یکدیگر هم‌پوشانی داشته و یا به طور هم‌زمان و هماهنگ با یکدیگر به اجرا در می‌آیند. در جدول زیر نقش‌های چهارگانه سواحل مکران که در ایجاد بازدارندگی کشور، نقش بسزایی را ایفا می‌کنند، معرفی شده‌است. این نقش‌ها بر اساس بررسی ادبیات موضوع، کتب و مقالات علمی مرتبط و در نهایت از طریق پرسشنامه محقق ساخته استخراج و احصاء شده‌است، بطوریکه میانگین نمره (که در واقع میانگین نظرات ۴۸ خبره می‌باشد) هر یک از نقش‌ها بزرگ‌تر یا مساوی هفت بوده‌است (طیف نمره از یک تا ۱۰ بوده‌است).

جدول (۴) نقش‌های چهارگانه سواحل مکران در ایجاد بازدارندگی کشور

نقاط	شماره	شرح
قوت	۱	داشتن ارتباط مستقیم با آب‌های آزاد و وجود عمق کافی در آب‌های منطقه برای پهلوگیری کشتی‌ها و اجرای عملیات سطحی و زیرسطحی
	۲	وجود شبکه‌ی حمل‌ونقل سه‌گانه (دریایی، هوایی و زمینی) در منطقه و اشرافیت بر مثلث طلایی تجارت
	۳	وجود ۵۴ منطقه نمونه گردشگری و دارا بودن ۲۲۸ نقطه جاذبه گردشگری در منطقه
	۴	وجود ذخایر عظیم معدنی و کانی
	۵	منطقه‌ی مکران و کرانه‌های آن به‌عنوان یکی از زرخیزترین و حاصلخیزترین مناطق در زمینه‌ی کشاورزی (امکان کشاورزی خارج از فصل)
	۶	برخورداری ایران از نیروهای مسلح خیره و با تجربه و اشراف اطلاعاتی کامل به آب‌های منطقه
	۷	توان تولید شناور، سلاح و تجهیزات عملیات دریایی و کشتی‌ها و تجهیزات دریایی غیرنظامی
	۸	توجه فرماندهی معظم کل قوا و بالاترین مقامات نظامی کشور به منطقه مورد بحث
	۹	پیاده‌سازی و اجرای طرح جامع توسعه محور شرق
	۱	کمبود منابع آب شیرین، خشکسالی و شرایط سخت اقلیمی

^۱ - SWOT

۲	محدودیت در توسعه اقتصادی، عدم توازن جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تأمین امنیت آن، سهم پایین از تولید ناخالص داخلی و دور بودن از کانون توسعه و قدرت	ضعف
۳	عدم تعادل و توازن پراکندگی جمعیت و پایین بودن سطح کیفیت زندگی از حیث سوادآموزی، بهداشت و مراکز تفریحی	
۴	عدم وجود مدیریت یکپارچه و ضعف در بهره‌برداری کامل از منابع غنی دریایی، معادن و ظرفیت‌های توریستی موجود در مناطق	
۵	بالا بودن نرخ بیکاری نسبت به آمار کشور و سیر صعودی بزهکاری، قاچاق، سرقت مسلحانه و آدم‌ربایی	
۶	وجود تنش‌ها و اختلافات قومی- اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و سیاسی در میان منطقه با سایر نقاط کشور	
۷	پایین بودن ضریب امنیتی- فیزیکی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و...	
۸	ضعف در حمل‌ونقل دریایی و عدم وجود ارتباط ریلی مناسب با داخل کشور و فرسوده بودن ارتباط ریلی با پاکستان	
۱	امکان استفاده و سرمایه‌گذاری بر روی منابع معدنی، انرژی خورشیدی و گردشگری در منطقه	
۲	استفاده از عضویت ایران در پیمان‌های اقتصادی و امنیتی منطقه‌ای همچون شانگهای، اگو و آیینز	
۳	امکان ایجاد کریدورهای حمل‌ونقل بین‌المللی در منطقه و ظرفیت‌های بالا، برای انجام فعالیت‌های بازرگانی قابل توجه در منطقه	
۴	امکان ایجاد ظرفیت‌های پایانه‌ای، فروش نفت و صنایع پتروشیمی در منطقه، به‌عنوان جایگزینی برای خلیج فارس	
۵	بستری مناسب برای پیاده‌سازی راهبردهای نیروی دریایی (تبدیل شدن به یک نیروی دریایی اقیانوسی)	
۶	وجود ظرفیت‌هایی در جهت برقراری همکاری‌های نزدیک و دوستانه با کشورهای حاشیه مکران در زمینه‌های سیاسی، اطلاعاتی، اقتصادی و نظامی	
۷	امکان انتقال آب دریا در جهت توسعه کشاورزی در منطقه	
۸	آسیب پذیر بودن زیرساخت‌های اقتصادی، صنعتی و دفاعی کشورهای اطراف مکران	
۹	وجود قابلیت بالا و امکان ایجاد و توسعه هرچه بیشتر صنایع شیلات در منطقه	
۱۰	امکان استفاده از اشتراکات فرهنگی، تاریخی و دینی بین ایران و کشورهای همجوار مکران و همچنین رقابت میان آن‌ها. برای مثال امکان استفاده از تعداد قابل توجه بلوچهای ایرانی در کشورهای همجوار با مکران مانند پاکستان	
۱۱	امکان بهره‌برداری از تجدید علاقه‌ی روسیه به غرب آسیا و تلاشش برای احیای روابط خود با شرکای منطقه	
۱۲	امکان کشف ذخایر جدید نفتی وسیع در منطقه	
۱۳	امکان گره زدن منافع دیگر کشورها، در حوزه‌های مختلف، در سواحل مکران	
۱	قرار داشتن در معرض ناامنی‌های دریایی محتمل ناشی از حضور نظامی و دخالت بیگانگان و تنش‌های سیاسی در منطقه	تهدید
۲	حضور، تردد و خطر احتمالی از سوی سازمان‌های تروریستی با گستردگی جهانی مانند القاعده، داعش و طالبان	
۳	وجود تحریم‌های آمریکا علیه ایران، تشکیل کارگروه ویژه ایران در دولت آمریکا و قرار دادن ایران در لیست محور شرارت از سوی این کشور	
۴	احتمال حمله‌ی مستقیم آمریکا به تأسیسات هسته‌ای و مراکز اقتصادی و نظامی ایران، در قالب راهبرد حمله‌ی پیشگیرانه و احتمال جنگ اطلاعاتی، سایبری و الکترونیکی علیه یگان‌های مستقر در منطقه	
۵	ایران‌هراسی و وجود رقابت‌های تسلیحاتی بین کشورهای منطقه	
۶	وجود جنگ روانی و تبلیغاتی به‌منظور ایجاد شکاف در بخش‌های مرزی	
۷	توان هسته‌ای پاکستان و هند	

حضور در محور ترانزیت مواد مخدر	۸	
وابستگی برخی از کشورهای منطقه به آمریکا و گره خوردن منافع آن‌ها در بسیاری از موارد	۹	
مشارکت و یا سرمایه‌گذاری اقتصادی قدرت‌های بزرگ فرامنطقه‌ای در کشورهای حاشیه مکران	۱۰	

در ادامه و با به کارگیری ماتریس سوات و برحسب وضعیت، چهار دسته راهبرد را که از نظر درجه کنشگری متفاوت هستند می‌توان تبیین کرد:

(۱) راهبردهای تدافعی: (WT) هدف کلی راهبرد دفاعی یا حداقل - حداقل، که می‌توان آن را «راهبرد بقا» نیز نامید. کاهش ضعف‌های سیستم برای کاستن و خنثی‌سازی تهدیدهاست. در این راهبردها، تأکید بر رفع آسیب‌پذیری منطقه مورد مطالعه است (به حداقل رسانیدن زیان‌های ناشی از تهدیدها و ضعف‌ها).

(۲) راهبردهای بازنگری یا انطباقی: (WO) راهبرد انطباقی یا راهبرد حداقل - حداکثر، تلاش دارد تا با کاستن از ضعف‌ها، بتواند حداکثر استفاده را از فرصت‌های موجود ببرد. یک سیستم ممکن است در محیط خارجی خود متوجه وجود فرصت‌هایی شود ولی به واسطه ضعف‌های خود، قادر به بهره‌برداری از آن نباشد. در چنین شرایطی اتخاذ راهبرد انطباقی می‌تواند امکان استفاده از فرصت را فراهم آورد (حداکثر استفاده از فرصت‌ها برای رفع ضعف‌ها).

(۳) راهبردهای اقتضایی یا تنوع: (ST) این راهبرد مبتنی بر حداکثر - حداقل در تنوع‌بخشی بر نقاط قوت درونی و تهدیدهای بیرونی متمرکز بوده و بر پایه بهره‌گرفتن از قوت‌های سیستم برای مقابله با تهدیدات تبیین می‌شود و هدف آن به حداکثر رساندن نقاط قوت و به حداقل رساندن تهدیدات است. با این وجود از آنجا که تجارب گذشته نشان داده است که کاربرد نابجای قدرت می‌تواند نتایج نامطلوبی به بار آورد هیچ سازمانی نباید به طور نسنجیده از قدرت خود برای رفع تهدیدات استفاده کند (حداکثر استفاده از قوت‌ها برای جلوگیری و یا برطرف کردن تهدیدها).

(۴) راهبردهای رقابتی / تهاجمی: (SO) در این راهبردها تمرکز بر حداکثر - حداکثر نقاط قوت درونی و فرصت‌های بیرونی استوار است، که اصولاً تمام دستگاه‌ها خواهان چنین وضعیتی هستند که قادر باشند هم‌زمان قوت و فرصت‌های خود را به حداکثر برسانند. برخلاف راهبرد دفاعی که یک‌راه حل واکنشی است، راهبرد تهاجمی یک راه‌حل کنشگر است (حداکثر استفاده از فرصت‌ها با اتکاء به نقاط قوت‌ها).

در نهایت با ترسیم ماتریس (SWOT) و انجام تجزیه و تحلیل داده‌ها و با توجه به عوامل احصاء شده، نقاط قوت داخلی و فرصت‌های خارجی مقایسه گردید و با مشورت با ۴ نفر از خبرگان، تعدادی راهبرد در گروه راهبردهای SO حاصل شد و با مقایسه نقاط ضعف داخلی با فرصت‌های موجود در خارج، تعدادی راهبرد در گروه راهبردهای WO و با مقایسه نقاط قوت داخلی با تهدیدات خارجی، تعدادی راهبرد در گروه راهبردهای ST و در نهایت نقاط ضعف داخلی را با تهدیدات خارجی مقایسه گردید و تعدادی راهبرد در گروه راهبردهای WT قرار گرفت و در نهایت فهرستی از راهبردهای ST، SO، WT و WO فراهم شد که در مرحله بعد با ترکیب راهبردها در قالب ماتریس SWOT بهبود یافته، تعداد ۷۴ راهبرد اولیه بدست آمد که پس از حذف یا تجمیع موارد تکراری، تعداد ۱۳ راهبرد از جذابترین و مناسب‌ترین راهبردها به ترتیب اولویت، به عنوان راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی ج.ا.ایران ارائه گردید.

ارزیابی راهبردها و تعیین مطلوبیت و اولویت‌بندی آن‌ها

ماتریس مربوط به ارزیابی راهبردها که به عنوان ماتریس ورودی برای نرم‌افزار TOPSIS می‌باشد، به وسیله یک فرآیند شش مرحله‌ای شامل: تشکیل ماتریس تصمیم‌گیری، نرمالیزه، تشکیل ماتریس تصمیم به هنجار وزنی، تعیین جواب‌های ایده‌آل و نایده‌آل، محاسبه اندازه فاصله معیار و محاسبه رجحان ترتیبی راهبردها (مطلوبیت)، محاسبه و خروجی آن، به عنوان مطلوبیت‌های راهبردها اعلام گردید، که مقادیر مطلوبیت‌های محاسبه شده برای هر راهبرد و رتبه به دست آمده بر اساس اولویت به شرح جدول ۵ می‌باشد:

جدول (۵) محاسبات تکنیک تاپسیس جهت اولویت بندی راهبردها

رتبه	مطلوبیت	راهبردها	ردیف
۳	۰,۹۰۲۸	- راهبرد آمایش ویژه؛ تبیین راهبردهای عملیاتی تهدیدات دریاپایه با استفاده از بازتعریف آمایش سرزمینی (نظامی، اقتصادی و لجستیکی) با محوریت سواحل مکران	۱
۱۰	۰,۸۳۸۵	- راهبرد قدرت مردمی؛ استفاده از وسعت و کیفیت سواحل در جهت حضور مردم و افزایش عمق اجتماعی و فرهنگی در حوزه‌های دریایی کشور، در راستای عمق‌بخشی دفاعی، مردمی کردن دفاع و تأمین امنیت در سواحل گسترده مکران و همچنین ارتقا مقبولیت و مشروعیت نظام	۲
۱۱	۰,۸۳۰۱	- راهبرد منافع مشترک شانگهای؛ پیوستن ایران به عنوان عضو دائم پیمان امنیت جمعی شانگهای و استفاده از ظرفیت‌های اقتصادی، سیاسی آن	۳
۵	۰,۸۷۹۳	- راهبرد ژئوپلیتیک دریا؛ استفاده از پتانسیل‌های ژئوپلیتیکی حوزه‌های دریایی چون عمق راهبردی، کمیت و کیفیت مرزهای دریایی، عوامل اجتماعی، موقعیت ممتاز طبیعی، اقتصاد انرژی و مؤلفه‌های فرهنگی و ... در جهت ایجاد توازن قدرت در برابر رقبای کنونی و رقبای درحال ظهور	۴
۴	۰,۸۹۲۳	- راهبرد توسعه دریاپایه؛ تصویب قوانین، مقررات، سیاست‌ها و برنامه‌های کلان، در راستای حمایت از توسعه پایدار دریاپایه و الزامات تحقق راهبردهای دفاعی آن در برنامه‌های توسعه ملی، در راستای ایجاد امنیت پایدار در حوزه‌های دریایی کشور	۵
۱۳	۰,۰۸۰۱	- راهبرد دیپلماسی فعال؛ مدیریت هوشمندانه روابط سیاسی با کشورهای حاشیه اقیانوس هند و آسیای میانه و آسیای شرقی، از نگاه قدرت و تحمیل خواسته‌ها در چارچوب ظرفیت‌ها، قابلیت‌ها و فرصت‌ها ژئوپلیتیکی و سیاسی	۶
۲	۰,۹۰۸۹	- راهبرد اقتصاد دریایی؛ برنامه‌ریزی راهبردی جهت گره‌زدن امنیت اقتصادی منطقه‌ای و جهانی، به امنیت اقتصادی حوزه‌های دریایی کشور	۷
۱۲	۰,۸۲۳۸	- راهبرد ارتقا سطح رفاه منطقه مکران؛ ارتقا سطح معیشت و امور رفاهی مردم منطقه مکران از طریق حل مشکلات اقتصادی، بیکاری گسترده، فعالیت‌های مؤسسات غیرمجاز، حاشیه‌نشینی مردم و مبارزه با معضل اعتیاد در منطقه با هدف احیای نیروی جوان منطقه، کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی، مفاسد و جرم و جنایت	۸
۶	۰,۸۷۷۳	- راهبرد توسعه آموزش، پژوهش و فناوری‌های علوم دریایی؛ فراهم نمودن زمینه‌های جذب دانش، فناوری، سرمایه و تبادلات علمی در استان‌های جنوبی کشور در تعامل با مراکز دانشگاهی داخل و خارج از کشور، در راستای توسعه فناوری‌های دریایی	۹
۸	۰,۸۶۴۴	- راهبرد فرهنگ دریایی؛ توسعه فرهنگ دریایی، با محوریت کتب درسی و برنامه‌ریزی آموزشی و درسی	۱۰
۷	۰,۸۷۶	- راهبرد امنیت جمعی؛ ایجاد ائتلاف‌های دریایی منطقه‌ای با محوریت ایران	۱۱
۱	۰,۹۳۱۰	- راهبرد قدرت ناوگان نظامی؛ حرکت به سمت نیروی دریایی اقیانوسی	۱۲
۹	۰,۸۵۷۰	- راهبرد توسعه استان‌های دریایی؛ افزایش تعداد استان‌های دریایی با هدف گسترش کمی و کیفی بنادر اصلی و بنادر خشک در جنوب ایران	۱۳

جدول بالا نشان‌دهنده مطلوبیت و رتبه ۱۳ راهبرد نهایی تحقیق، در راستای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی ج.ا.ایران بر اساس تکنیک تاپسیس است. به‌گونه‌ای که حرکت به سمت نیروی دریایی اقیانوسی با مطلوبیت ۰/۹۳۱۰ در رتبه اول مهم‌ترین راهبردها و از سویی دیگر مدیریت هوشمندانه روابط سیاسی با کشورهای حاشیه اقیانوس هند و آسیای میانه و آسیای شرقی، از نگاه قدرت و تحمیل خواسته‌ها در چارچوب ظرفیت‌ها، قابلیت‌ها و فرصت‌ها ژئوپلیتیکی و سیاسی با مطلوبیت ۰/۸۰۱ در رتبه ۱۳ قرار گرفته‌است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

نتیجه‌گیری

بازدارندگی رایج‌ترین راهبردی است که کشورها برای مقابله با تهدیدات راهبردی به طراحی آن اقدام می‌کنند. ایران به دلیل موقعیت ویژه ژئوپلیتیکی خود همیشه با مفهوم دفاع و امنیت مواجه بوده و به دنبال تبیین راهبردهای مناسب به منظور طراحی الگوی مناسب بازدارندگی می‌باشد. در این راستا، پژوهش حاضر درصدد شناسایی عوامل تاثیرگذار بر بازدارندگی دفاعی کشور و تبیین راهبردهای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی کشور برآمده‌است. نتایج حاصل از تحلیل داده‌های تحقیق در پاسخ به سوال اول پژوهش، نشان می‌دهد که مهمترین عوامل و مولفه‌های تاثیرگذار بر بازدارندگی دفاعی کشور عبارتند از: عوامل و مولفه‌های طبیعی، انسانی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، سیاست بین‌الملل و نظامی.

در پاسخ به سوال دوم تحقیق، در مرحله اول تعداد ۷۴ راهبرد شناسایی، که پس از حذف موارد تکراری و تجمیع برخی از راهبردهای مشابه، نهایتاً ۱۳ راهبرد اصلی شناسایی گردید. این راهبردها عبارتند از: راهبرد آمایش ویژه، راهبرد قدرت مردمی، راهبرد منافع مشترک شانگهای، راهبرد ژئوپولیتیک دریا، راهبرد توسعه دریای‌پایه، راهبرد دیپلماسی فعال، راهبرد اقتصاد دریایی، راهبرد ارتقا سطح رفاه منطقه مکران، راهبرد توسعه، آموزش، پژوهش و فناوری‌های علوم دریایی، راهبرد فرهنگ دریایی، راهبرد امنیت جمعی، راهبرد قدرت ناوگان نظامی و راهبرد توسعه استان‌های دریایی.

در پاسخ به سوال سوم تحقیق، همانطور که از جدول ۵ مشاهده می‌شود دو راهبرد از ۱۳ راهبرد تبیین شده برای ارتقا نقش سواحل مکران در بازدارندگی دفاعی جمهوری اسلامی ایران - راهبرد توسعه آموزش، پژوهش و فناوری‌های علوم دریایی و راهبرد ترویج فرهنگ دریایی - مربوط به بهبود و گسترش آموزش و پژوهش در حوزه علوم دریایی می‌باشد. هرچند این دو راهبرد بین ۱۳ راهبرد استخراج شده به ترتیب در اولویت ششم و هشتم قرار می‌گیرد، با این وجود اختصاص ۲ راهبرد از مجموع ۱۳ راهبرد به حوزه آموزش علوم دریایی نشان از جایگاه مهم آموزش در بهره‌گیری از سواحل مکران در ارتقا نقش بازدارندگی دفاعی ایران دارد.

در پاسخ به سوال چهارم تحقیق، راهبردهای احصاء شده از فن سوات، با استفاده از تکنیک تاپسیس رتبه‌بندی گردید. نتایج حاکی از آن است که راهبردهای قدرت ناوگان نظامی و اقتصاد دریایی به ترتیب در رتبه اول و دوم و راهبرد دیپلماسی فعال در رتبه سیزدهم قرار گرفته است.

با استناد به راهبردهای تبیین شده، پیامدهای نهایی تحقیق عبارت‌اند از: جلب رضایت فرماندهی معظم کل قوا و ارتقا بازدارندگی دفاعی کشور متأثر از ارتقا نقش سواحل مکران در ابعاد عوامل شش‌گانه و کاهش خسارات و آسیب‌های ناشی از ضعف‌ها و تهدیدات موجود در منطقه.

پیشنهادها

در راستای یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای کاربردی زیر می‌تواند مدنظر باشد:

(۱) به منظور ایجاد اشراف کافی بر اقدامات و فعالیت‌ها، در حوزه سواحل مکران - اعم از داخلی و خارجی - و با محوریت ستاد کل نیروهای مسلح، مرکزی تحت عنوان «مرکز اطلاعات و مطالعات سواحل مکران» تأسیس شود، بطوریکه کلیه فعالیت‌ها و اقدامات اقتصادی، سیاسی، نظامی، اجتماعی و بین‌المللی را رصد شده و پس از بررسی‌های لازم، در زمان مقتضی، اطلاعات در اختیار سطوح مختلف تصمیم‌گیری در کشور قرار گیرد.

- ۲) اقدامات در حوزه اجتماعی، فرهنگی و آموزشی؛
- ✓ تلاش در جهت انسجام بیشتر و یکپارچگی مردم و حکومت.
  - ✓ طرح اسکان برای داوطلبان مشاغل مرتبط در سواحل مکران.
  - ✓ تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی.
  - ✓ بهبود و گسترش آموزش علوم دریایی در کشور.
  - ✓ ترویج فرهنگ دریایی بین تمام اقشار جامعه.
  - ✓ پیش بینی و اختصاص اعتبار مناسب به منظور انجام پژوهش و تحقیق در حوزه فناوری‌های دریایی
- ۳) اقدامات در حوزه اقتصادی؛
- ✓ با توجه به سرمایه‌گذاری و زیرساخت‌های کلان ایجاد شده در سال‌های اخیر و همچنین تداوم این سرمایه‌گذاری‌ها، لازم است سازمان پدافند غیرعامل کشور با همکاری سازمان بنادر و وزارت راه و شهرسازی، طرح جامع پدافند غیرعامل سواحل جنوبی را با تأکید ویژه بر شرایط راهبردی سواحل مکران، تبیین نماید.
- ۴) اقدامات در حوزه سیاسی؛
- ✓ اقدامات زیر می‌تواند توسط دولت و مخصوصاً وزارت امور خارجه و وزارت دفاع انجام گیرد.
  - ✓ اقدامات لازم در خصوص بهبود روابط و همکاری با کشورهای همسایه.
  - ✓ اتخاذ رویکرد تهاجمی به‌جای رویکرد انفعالی در مسائل سیاسی.

منابع

- اسکندری، مقصد (۱۳۹۷). مفهوم بازدارندگی در راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- جهان‌تیغ، رضا، فرجی‌راد، عبدالرضا، سیاری، حبیب‌الله و سرور، رحیم (۱۳۹۵)، بررسی ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی سواحل مکران و نقش آن در امنیت پایدار منطقه جنوب شرق، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال چهارم، شماره ۵۵، پاییز ۱۳۹۵.
- حافظ‌نیا، محمدرضا و رومیا، ابراهیم (۱۳۸۴)، تحلیل ظرفیت‌های ژئوپلیتیک سواحل جنوب شرق ایران در راستای منافع ملی (فضای مورد غفلت)، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۶.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۹۸). خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه هرمز، چاپ یکم، تهران، انتشارات سمت.
- خانزادی، حسین، (۱۳۹۴)، الگوی مناسب توسعه سواحل مکران با لحاظ تأمین زیرساخت‌های ضروری نداجا، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده امنیت ملی.
- دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، (۱۳۹۷)، نامه به شماره ۳۱۰۳/۱/۳۱۷۲/۴۱۷.
- دلیری، شهربانو، (۱۳۹۱)، جایگاه مکران در مسیر جاده‌ای ادویه، اولین همایش ملی توسعه سواحل مکران و اقتدار دریایی جمهوری اسلامی ایران، چابهار.
- روشندل، جلیل، (۱۳۷۰)، تحول در مفهوم استراتژی، مجموعه مقالات اولین سمینار بررسی تحول مفاهیم، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، چاپ اول.
- عسگرخانی، ابومحمد، (۱۳۷۷)، سیری در نظریه‌های بازدارندگی خلع سلاح و کنترل تسلیحات هسته‌ای، تهران، مجله‌ی سیاست دفاعی، شماره ۲۵.
- علی‌احمدی، علیرضا، (۱۳۸۲)، نگرش جامع بر مدیریت استراتژیک، انتشارات تولید دانش.
- فردآر، دیوید، مدیریت استراتژیک، ترجمه علی پارسائیان (۱۳۹۹). تهران، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- کریمی، حمید (۱۳۹۱)، تبیین الگوی بازدارندگی همه‌جانبه دفاعی ج.ا.ا در مقابل تهدید ناهم‌تراز، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- کریمی‌پور، یدالله، محمدی، حمیدرضا (۱۳۹۱)، تفاوت‌های راهبردی سواحل ایران، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، شماره ۱.
- معاونت طرح و برنامه ستاد کل نیروهای مسلح، (۱۳۹۶)، «کلیاتی در خصوص طرح راهبردی».

نجات، سید علی، عباسی، ابراهیم و طالبی، صغری، (۱۳۹۵)، الگوی امنیتی بازدارندگی در تنگه هرمز و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال پنجم، شماره ۱۷.

نصیری، حسین (۱۳۸۷)، تدوین استراتژی توسعه پایدار در محور شرق با تأکید بر جایگاه چابهار از منظر امنیت ملی، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.

نوذری، فضل‌اله، (۱۳۹۱)، تعیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.